

Skup *Konfesije i rat* pokušaj je osvjetljavanja odnosa između vjerskoga, duhovnoga, transcendentnoga u društvu i konfliktnoga, nasilnoga; nastojanje da se razjasne skrivene i neskrivene veze koje stalno postoje između dviju društvenih činjenica: rata i religije. Da je o tome moguće govoriti jasno i teorijski zanimljivo, a opet distancirano od ratne svakodnevice na najbolji je način pokazalo izlaganje Jakova Jukića. Koliko je problematično, u izrazito teorijskom pristupu, samo površno i gotovo usput izričati tvrdnje o trenutnim ratnim događanjima, potvrđuje neargumentirana i nerazrađena tvrdnja Carla Prandija o Sarajevu kao tipičnom simbolu rata, čije je žarište u starim religijskim mržnjama (str. 230.). Odnos između religije i rata podliježe kao i svaki drugi društveni proces promjenama i transformaciji, pa nije uvijek moguće i ne bi trebalo konkretne događaje pod svaku cijenu smještati unutar postojećih i unaprijed pretpostavljenih teorijskih modela i hipoteza. Puno je vjerojatnije da treba ići ka kreiranju nekih novih ili makar k adaptiranju onih starih pretpostavki.

Slavica Jakelić

Vjeran Katunarić

LABIRINT EVOLUCIJE

Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1994., 204 str.

Posljednja knjiga Vjerana Katunarića okuplja tekstove već objavljivane, a za ovo izdanje djelomično doradene (osim prvog poglavlja). Studija se sastoji od sljedećih šest poglavlja: 1) Labirint evolucije; 2) Razmeđe teorije evolucije i društvenog razvoja; 3) Evolucija, kulturni kapital i izgradnja nacije: slučaj Japana; 4) Arhaizam i modernizam u nacija; 5) Kulturni razvoj i interkulturalizam; 6) Monizam - polimonizam - pluralizam.

U prvom poglavlju, Labirint evolucije, razmatraju se dva oblika evolucije društva. Prvi oblik je darvinističko poimanje razvoja, gdje se razvoj svodi na proces selekcije vrsta i borbe za opstanak. Preživljavaju samo najbolje prilagođeni; stagnantni i mirni odnosi priprema su za daljnje borbe i istrebljenja poraženih. Autor ne poriče činjenicu da znanost nije učinila nikakav bitan pomak od darvinističkog poimanja evolucije, jer su upravo najuspješnija društva proizašla iz nemilosrdnih borbi za opstanak. Drugi oblik evolucije, neantagonistička evolucija, sadrži u sebi mogućnost integracije, očuvanja različitosti i shvaćanje svijeta života. Potencijalni su nositelji ovakvog oblika razvoja "umjetnici, neortodokсни znanstvenici, žene, seljaci, mirna plemena i mladi naraštaji" (str.63.).

Darvinističko poimanje modernog svijeta rezultiralo je u kognitivnoj bolesti zapadnoga svijeta, pobjednika, i afektivnoj bolesti poraženih, žrtava. Kognitivna bolest označava stanje subjekta koji želi saznati sve o okolini u koju zapravo ne želi ulaziti, jer mu se čini odbojnom. (Autorov primjer je odnos Zapada spram rata u BIH.) Afektivna bolest, mentalitet poraženih ogleda se u ponašanju nerazvijenih, nezapadnih društava koja žele sve a ne znaju ništa. To ih čini neuspjelom kopijom zapadnih društava.

Posebno je zanimljiv koncept "labirintskog" oblika evolucije. Evolucije se tu promatra sa stajališta njezinih unutarnjih proturječja, u kojima se nalaze tragovi druge, alternativne evolucije, drugačijeg razumijevanja stvari ("zdrav ljudski duh više nalikuje labirintu nego velikom autoputu"; str.17.). Pokušavajući razjasniti ovaj koncept, autor za primjer navodi nekoliko djela iz povijesti umjetnosti. Slike se promatraju kao ideogrami: umjetnik prikazuje ono vidljivo ali i ono još-ne-vidljivo, nadolazeće. Na taj način, umjetnost prethodi pojmovnoj spoznaji civilizacije.

U drugom poglavlju autor utvrđuje da su teorije društvene evolucije, a to se ponajprije odnosi na funkcionalistički i na marksistički evolucionizam, doživjele akademski slom. Katunarić drži društveni razvoj iznimno složenim procesom postavljanja raznovrsnih ciljeva kojima teže različiti kolektivni akteri.

Društveni razvoj se promatra kroz pojmove društvenih podsustava kojima se pripisuju razvojni ciljevi ili funkcije.

Pojam društva razlaže se na niz podsustava - ekonomski (E), politički (P), kulturni (K), ekološki (Ek), lični (L) i društveni u užem smislu (D). Funkcija ekonomskog podsustava, (f)E, jest ovladavanje materijalnim bogatstvom; (f)P ovladavanje moći prisilom, uz načelnu uporabu pravne regulacije; (f)K ovladavanje znanjem, ali regulacijom kroz etičke i estetske uzore; (f)L samoovladavanje i samoaktualizacija; te (f)D sporazumijevanje, komunikativnost. Posljednji podsustav dijeli se na dva dijela: na "društvo", gdje prevladava racionalna interakcija i komunikacija, te na "zajednicu", gdje su interakcija i komunikacija emocionalne. Autor konstatira da su ekonomski i politički podsustavi poremetili razvoj društva svojim jednostranim i zatvorenim prohtjevima. Zbog toga kulturni podsustav postaje ključnim, a zajedno s njime i kulturne elite koje preuzimaju ulogu regulatora razvoja zahvaljujući svom kulturnom kapitalu. (Možda bi za čitatelje bilo korisno da je autor detaljnije razvio mehanizam odabira kulturne elite.)

Katunarić ističe da je ovakva skica razvoja društva moguća samo "u demokratskoj sredini, među narodom sastavljenim od (barem u većini slučajeva) ljudi koji su sposobni samostalno promišljati i prosuđivati ono što im se odozgo servira" (str.82). Istraživanja pokazuju da medijska manipulacija i restrikcija informacija uspješno kreiraju ljudsko mišljenje te je tvrdnja o samostalnom ljudskom promišljanju prilično upitna. Autor naročito skreće pozornost na važnost uvjeta pod kojima se različitosti mogu povezivati u svrhu kvalitetnijeg razvoja. Povezivanje znači ne gubljenje identiteta već skladnost i neisključivost.

Treće se poglavlje može promatrati kao empirijska ilustracija prethodne rasprave. Na primjeru Japana autor nastoji objasniti stav, iznijeti u prvom poglavlju, o sustavu moći zasnovanome na kulturnom kapitalu, gdje umjetničke i znanstvene elite stvaraju takav društveni i ekološki sustav koji će smanjiti rutinske, rasipničke i nasilničke značajke civilizacije povećavajući istodobno stvaralačke, gospodarski održive i mirotvorne odlike.

Ovo poglavlje nastoji prikazati kulturne pretpostavke tehnološkog razvoja Japana. Osnova je tog razvoja upravo specifičan kulturni kapital koji se sastoji od dva dijela: prvi pruža osnovu za djelovanje društvenih elita i njihovo upravljanje društvom, a drugi omogućava organiziranje svakodnevnog života. Iako je u prošlosti Japan bezrezervno koristio inozemno znanje, danas ljubomorno čuva vlastiti kulturni kapital - u prvom redu ideje, izume i važne informacije. Nastojeći ilustrirati drugi dio kulturnog kapitala, autor nas upoznaje s nekim od pojmova koji opisuju društveno ponašanje Japanaca. To su "omote" (lice, *frontstage*), "ura" (duh, *backstage*), "tatamae" (običaj, nešto do čega ljudi drže ali ne bezrezervno) i "honne" (način na koji pojedinac vidi običaj). Budući razvoj Japana Katunarić nazire u njegovoj otvorenosti prema stranim elementima i njihovim usklađivanjem sa vlastitim sustavom značenja.

Četvrto poglavlje - Arhaizam i modernizam u nacija - nastoji rasvijetliti prirodu modernih društava, njihovu dinamiku i strukturu, i to kroz problem nacije i nacionalizma. Moderna nacija počiva na arhaičkim temeljima jer "moderna subjekt ne ispušta iz svog sadržaja staro nego ga sa sobom povlači i uključuje" (str.126.). U vrijeme krize moderni razvoj nacije temelji se na konzervativizmu, kolektivnom identitetu i konfliktu, dok u razdobljima stabilnosti vlada ideologija univerzalizma i liberalizma da bi integrirala i otvorila društvo. U stanju mira, moderna nacija može funkcionirati kao društvo jednakih građana, dok se u vremenu poteškoća zatvara u uski etnički okvir.

U petom poglavlju razmatra se pojam interkulturalizma. U svezi s tom kategorijom važno je spomenuti pojam matične, to jest većinske kulture kao referentne točke. Bez nje se interkulturalizam ne može definirati kao oblik uvećanog razumijevanja i vještine komuniciranja među nesvodljivim različitostima. Da li interkulturalizam sa svojim "plemenitim pobudama" (smanjenje predrasuda domaćeg stanovništva prema strancima) doista "znači otvaranje društva i premošćivanje relacije većina-manjina ili je on samo manevar političkih elita kojim one utvrđuju nepremo-

stive razlike među kulturama" (str.143.) ostaje nerazjašnjenim.

Autor iznosi i četiri evolucijska sindroma matične kulture: primitivni sindrom "jedinstvenosti osamljenih", arhaički sindrom "izabranosti", tradicionalni sindrom "velikih i malih naroda" i moderni sindrom "neuvjerljivog bratstva". Matična kultura je interkulturalne procese kroz povijest - od plemenske zajednice do modernih društava - gurala na margine.

Na kraju poglavlja Katunarić sažima proturječnosti interkulturalizma: "Neka nam oproste glasnogovornici pluralizma na ovakvom logičkom postavljanju pitanja, ali čemu govoriti o kulturnom pluralizmu kada ni gospodarski ni politički sustav (u svojoj javnoj i pragmatičkoj izvedbi) više nisu nimalo pluralni?" (str.172.) No ako je "logično" tvrditi da ekonomski, politički i kulturni sustav nisu više pluralni, onda autor dovodi u pitanje temelje svog zalaganja za povezivanje različitosti u svrhu kvalitetnijeg razvoja, iznesenih u drugom poglavlju. Ako su osnove pluralizma toliko krhke, onda je posve upitno može li na njima počivati predložena razvojna skica.

U posljednjem, šestom poglavlju Katunarić nastoji razjasniti pojmove kao što su monizam, polimonizam i pluralizam. Najbolji primjer monizma, koji predstavlja načelo jedinstvenog i isključivog organiziranja ljudskog svijeta, jest onaj zapadni. O pluralizmu, kao mogućnosti koegzistencije različitih društvenih svjetova i njihovih kulturnih osnovica, autor iznosi izrazito pesimističan stav: "Većina ljudi, osobito u manje razvijenim zemljama, nema ni novca ni interesa za raskrčivanje puteva do drugih kultura" (str.176.).

Knjigu bismo, uvjetno rečeno, mogli podijeliti u dva dijela. Prvi dio, koji predstavljaju prva tri poglavlja, temelji se na razmatranju evolucijskog prožimanja i povezivanja različitosti. Paradoksalno, drugi dio knjige - posljednja tri poglavlja - dovodi u pitanje upravo tu mogućnost povezivanja različitosti. Ipak, upravo suprotstavljanjem tih kategorija autor raspliće Arijadninu nit koja bi nas mogla izvesti iz zamršenih hodnika evolucije.

Nataša Bijelić

RATIONALITY, REVOLUTION, AND 1989 IN EASTERN EUROPE

Tematski broj časopisa *Rationality and Society* 6(1), 1994.

"Ekonomski imperijalizam", širenje ekonomskih modela i odgovarajuće analitičke logike na područje drugih društvenih znanosti (posebice politologije, sociologije i antropologije), fenomen je star gotovo dvadeset godina. Iniciran Downsom analizom američkog stranačkog sustava, ekonomski će imperijalizam *spiritus movens* pronaći u utjecajnoj knjizi *The Economic Approach to Human Behavior* (1976.), koja je okupila Gary Beckerove članke o kriminalitetu, diskriminaciji, obrazovanju i obitelji napisane šezdesetih godina. Slijedeći Beckerov primjer i vjeru u superiornost matematičke elegancije vlastitog "alata" (J. Hirshleifer), određeni se broj ekonomista spremno okrenuo životnijim stvarima nego što su modeliranje tržišta i marginalna analiza produktivnosti. Usprkos žestokim kritikama kolega, dio je sociologa i politologa odgovorio na *ekonomistički izazov* prihvaćanjem i razradom ponuđenih redukcionističkih modela. Koristeći koncepte poput individualne i kolektivne maksimizacije, selektivnog motiviranja, traženja rente ili transakcijskih troškova - te odbacujući, istodobno, kulturni relativizam i strukturalno-funkcionalnu makroanalizu (sociologija), to jest naglasak na ideološkim aspektima (politologija) - ti su se istraživači okrenuli (ponovno) izgradnji *pozitivnih temelja* društvenih znanosti.

Dok se u politologiji invazija ekonomskih modela vezuje ponajprije uz *Public Choice* teoriju (tzv. "virdžinijska škola"), koja je političare i birokraciju raskrinkala kao cinične borbe za birače i budžet, u sociologiji se odgovarajuća struja povezuje s "teorijom racionalnog izbora" (*Rational Choice Theory* - RCT). Iako je RCT u međuvremenu postao akademskom modom, najpoznatijim sociologom *racionalnog izbora* ostaje James Coleman, autor znamenite i po socijalnim efektima daleko-